

УДК 94(477. 7) «1944/1954»

КИСЛИНСЬКА С. А

м. Миколаїв

ВІДБУДОВА ПРОМИСЛОВІСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ ПОВОЄННОЇ ПЯТИРІЧКИ

Досліджується одна з найтяжчих сторінок історії Південної України – період першого повоєнного десятиліття, а саме аналізується стан промисловості в регіоні після звільнення від німецько-фашистських загарбників та складнощі процесу його відбудови.

Ключові слова: відбудова, промисловість, Південна Україна, реевакуація, п'ятирічка.

Постановка проблеми. Упродовж останнього десятиліття ХХ і на початку ХХІ ст. триває переосмислення української минувшини. Актуальність дослідження теми зумовлено необхідністю узагальнення та аналізу особливостей періоду повоєнної відбудови Південної України як сукупності складових, що мають всебічно відтворювати картину цілісного процесу в досліджуваному регіоні. Адже радянський період вітчизняної історії, зокрема роки післявоєнної відбудови, висвітлений недостатньо об'єктивно, тому що погляди радянських істориків, які досліджували повоєнний період, перебували під впливом ідеології тоталітарного режиму. Цілком логічно, що їх публікації з даної проблеми мають низку серйозних недоліків, адже переважно будуються на застарілій методологічній базі, несуть на собі відбитки політичних кліше, хибують на упередженість у висвітленні подій минулого тощо.

Аналіз джерел. За останній час фонд наукових праць, підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій з історії України збагатився низкою змістовних цікавих видань. Зокрема над темою повоєнної відбудови працювали Баран В. К., Даниленко В. М., Рибак І. В., Шкварець В. П., Шитюк М. М. та інші.

Виклад основного матеріалу. Величезними були втрати української економіки в роки війни. Ворог зруйнував та спалив 714 міст, більш ніж 28 тисяч сіл, 16 тисяч промислових підприємств, біля 28 тисяч колгоспів. Були зруйновані, пошкоджені або вивезені в Німеччину десятки тисяч тракторів, комбайнів, електромоторів, станків та інших промислових та сільськогосподарських машин. Загальна сума втрат населення та господарства УРСР складала майже 1,2 трлн рублів. Фактично було зруйновано всю промислову базу країни, створену в роки індустріалізації.

Територія Південної України після визволення від німецько-фашистських окупантів за масштабами втрат та руйнувань мала приголомшливу картину. Так, у Миколаївській області були зруйновані суднобудівні заводи, електростанція, залізничні колії, 15 із 17 причалів морського порту, вокзал, три хлібозаводи, 106 магазинів, школи, 3 театри, музеї, лікарні, готелі, 317 кращих житлових будинків, знищено або вивезено устаткування заводів «Дормашина», чавуноливарного й механічного, м'ясокомбінати, парфумерна, макаронна фабрики та інших підприємств. Загальні збитки, завдані фашистськими загарбниками області, обчислювалися сумою в 17 млрд 519 млн крб. (у масштабах цін 1946 р.) [11, с. 19].

На території Херсонщини фашисти повністю знищили всі основні виробничі об'єкти, зруйнували більш ніж 12 тис. споруд промислово-виробничого призначення, житлових будинків, баз, складських та інших господарських приміщень. Вони розікрали 43 машинно-тракторних станції, 936 колгоспів, 44 радгоспи, багато лікарняних, освітніх та культурних закладів. Матеріальні збитки, завдані народному господарству області склали 12 млрд руб. (за цінами 1944 року) [8, с. 160].

За роки окупації Одеса та область зазнали величезних втрат. Із 990 промислових підприємств частково або повністю було знищено 733. Майже повністю було зруйновано порт та залізничне господарство: зникли всі портові плавзасоби, вціліло лише 10% складських приміщень та 5 причалів, в руїнах лежав Одеський залізничний вокзал. Були знищені майже всі підприємства харчової промисловості та побутового обслуговування: не вціліло жодного хлібозаводу, не працювала жодна лазня. На території області знищено 13 тис. будинків, постраждали оздоровчі та культурно-просвітницькі установи, лікарні, санаторії,

будинки відпочинку, театри, кінотеатри тощо. Загальна сума збитків по Одеській області дорівнювала 27,5 млрд крб. [3, с. 422].

Зважаючи на такі колосальні втрати, багато західних експертів вважали, що для відновлення народного господарства Радянському Союзу знадобиться не менше ніж 20–25 років. Одразу після визволення України від окупантів відновлення народного господарства стало найважливішим завданням радянської влади. Відмовившись від зовнішньої допомоги за «планом Маршалла», УРСР була змушена боротися із повоєнною розрухою, спираючись на власні сили та братерську допомогу інших республік Радянського Союзу [4, с. 30].

Процес відбудови регулювався і контролювався державними і партійними органами: вже в 1943–1945 рр. ЦК ВКП(б), ДКО, РНК СРСР (з 1946 р. РМ СРСР), республіканські партійні та державні органи ухвалили низку важливих рішень із питань відновлення і діяльності промислових підприємств України. У нормативних актах визначалися терміни відбудови, заходи, спрямовані на забезпечення заводів кредитами, обладнанням, будівельними матеріалами, шляхи постачання робочої сили [5, с. 93].

Після завершення війни закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр., що був ухвалений Верховною Радою СРСР у березні 1946 р. став базою для відповідного закону щодо УРСР, який Верховна Рада УРСР ухвалила у серпні 1946 р. Даний закон передбачав «забезпечити першочергове відновлення і розвиток важкої промисловості і залізничного транспорту, без яких неможливе швидке і успішне відновлення і розвиток усього народного господарства» [2, с. 5].

Тенденція до розвитку саме важкої та військової промисловості пояснюється виникненням так званої «холодної війни». Всередині країни поширювалося залякування загрозою війни з боку капіталістичних країн, населенню нав'язувалася думка про необхідність підсилення обороноздатності країни, тож першочерговим завданням за всіма планами ставала розбудова важкої (насправді – військової) промисловості.

Відповідно, що для досягнення таких амбітних планів по відновленню вцент зруйнова-

ної промисловості регіону потрібна була велика кількість робочих рук та велика кількість висококваліфікованих кадрів. На розв'язання цієї проблеми були спрямовані постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 12 вересня 1945 р. «Про призов молоді до шкіл ФЗН, ремісничих та залізничних училищ» та від 16 лютого 1945 р. «Про підготовку кадрів масових професій», але під виглядом навчання фактично відбувалось використання дешевої дитячої робочої сили [9, с. 294].

Також швидко поповнювались ряди робітників за рахунок сільського населення, адже згідно рішення XIII (1946 р.) та XIV (1949 р.) з'їздів ЛКСМУ більш ніж 500 тис. українських комсомольців були спрямовані на найважливіші будівництва країни. Найбільш охоче на відновлення промисловості вирушала сільська молодь, адже для безпаспортних селян це була реальна можливість вибратися з нужденного колгоспного життя. Так на будівництві Каховської ГЕС десятки тисяч людей, переважно з села, використовували як звичайну тяглову силу, частину з них нашвидкоруч навчали на теслярів, штукатурів, котельничих тощо. Селянам на будівництві виплачували мінімальні гроші, лише на харчі, остаточні розрахунки з ними, начебто, мали проводити їхні колгоспи, хоча гідровузол будувала держава. Багатьох працівників привозили із Західної України [9, с. 295]. Демобілізовані з армії та військовополонені також складали великий масив трудових резервів у відновленні промисловості країни.

Слід зазначити, що основною складовою швидкого повоєнного відновлення народного господарства все ж була ініціатива народу, віра у досягнення світлого майбутнього, безперечна довіра до влади – фактично перемога у війні стала для багатьох вагомим доказом могутності існуючого політичного ладу. Велику роль відіграли соціалістичні змагання, об'єднання передовиків та новаторів промисловості.

При виконанні четвертого (першого повоєнного) п'ятирічного плану на Одещині заплановані відновлювальні та будівничо-монтажні роботи на суму більш ніж два млн руб. Передбачалось відновлення і подальший розвиток в першу чергу машинобудівних підприємств та енергетичного господарства міс-

та та порту, а також хімічної, харчової, легкої промисловості. Проведення великих робіт планувалося в комунальному та житловому будівництві, відродження курортів, покращення матеріально-житлових умов населення [7, с. 276]. У перші тижні після звільнення на Одеському судноремонтному заводі робітники займалися тільки ремонтом військової техніки та транспорту, але після реєвакації та отримання допомоги з центральних областей країни вже у травні 1944 р. приступили до випуску основних видів продукції. Робітники судноремонтного заводу № 1 м. Одеси виступили організаторами соціалістичного змагання у загальноміському масштабі та виконували змінні норми на 150–200 відсотків [1, с. 416]. Значне місце в економіці міста продовжував займати Одеський порт, який за вантажообігом був найбільшим на півдні країни. На початку 1945 р. Наркомфлоту розглянув і затвердив генеральну схему розвитку порту, для реалізації плану на 3,5 роки виділено понад 100 млн руб. Місцева промисловість розширювала власну сировинну базу – виробництво шкірсировини, гуми, пряжі і т. д. Випуск продукції підприємствами в 1946–1950 рр. планувалось збільшити втричі, але відсутність потрібної кількості сировини та робочої сили не дозволили у повному обсязі виконати ці плани, хоча взагалі було досягнуто 92% довоєнного рівня [3, с. 431].

Особлива увага на Миколаївщині приділялася відродженню суднобудівних заводів – п'ятирічний план 1946–1950 рр. передбачав повне відновлення роботи суднобудівних заводів в області, енергокомбінату, заводу шляхового машинобудування «Дормашина», чавуноливарного заводу, спорудження млинокомбінату, панчішно-шкарпеткової фабрики, капітальне відбудування морського порту. До кінця п'ятирічки випуск промислової продукції мав скласти 148,3% до виробництва 1940 р. [10, с. 148]. У 1944 р. на відбудові Миколаївських суднобудівних заводів працювало понад 30 тис. чол. З попелу та руїн піднімалися цехи та корпуси заводу ім. 61 комунара. До липня 1945 р. на ньому уже діяв 61 виробничий об'єкт. Колектив заводу добився високої продуктивності праці. 1945 р. виконання норми виробітку на одного робітника в середньому становило 162,7%. 51 кращій трудів-

ник був нагороджений значком «Відмінник суднобудівної промисловості» [6, с. 49].

При відбудові промисловості Херсонщини у 1946–1950 рр. основні сили приділялись відновленню функціонування морського порту та судноверфі, крекінг-заводу, консервного заводу, паротурбінної електростанції [8, с. 163]. Колектив Херсонського суднобудівного та судноремонтного заводу ім. Комінтерна одразу після визволення міста приступив до відродження зруйнованого заводу і вже через півтора місяці було відремонтовано пароплав «Дзержинський», а до початку 1945 р. – десятки великих дніпровських кораблів [6, с. 49].

Завдяки самовідданій праці населення з руїн піднімались фабрики та заводи, промисловість краю давала країні судна, сільськогосподарські машини та іншу продукцію. Перша повоєнна п'ятирічка була завершена у 1950 р. Відновлена на новому технічному рівні промисловість Півдня України дозволяла надалі планувати більш масштабні задачі. Так на Херсонщині на Карантинному острові виріс новий суднобудівний завод (будівництво розпочато у 1951 р., а вже через три роки з його стапелів зійшли перші танкери). У 1952 році закладено першу чергу найбільшого в СРСР бавовняно-паперового комбінату, а в 1956 отримані перші метри тканини. Загалом промисловість Херсонської області на 103,5% виконала завдання по випуску валової продукції – це більш ніж на 1 млрд. руб. понад плану [8, с. 165].

Першу повоєнну п'ятирічку Миколаївська область, долаючи великі труднощі, виконала достроково за 4 роки та три місяці, перевищивши довоєнний рівень виробництва. Так, суднобудівні заводи були не тільки відбудовані, а й оснащені більш досконалим устаткуванням [11, с. 37].

Однією з характерних рис розвитку промисловості в повоєнний період слід зазначити розширення її металообробної галузі, у 1950 році її питома вага збільшилась майже у 6 разів порівняно з 1940 роком. На Одещині виробництво промислової продукції на кінець повоєнної п'ятирічки перевершило довоєнний рівень, а в цілому випуск валової продукції збільшився на 3,6% [3, с. 432].

Висновки. Таким чином, наведені дані свідчать, що в першу повоєнну п'ятирічку пріо-

ритетною галуззю економіки вважалася важка промисловість, на перший план висувалися завдання забезпечення обороноздатності країни. Основний тягар відновлення промислового потенціалу України ліг на плечі сотень тисяч простих робітників, які, незважаючи на над тяжкі умови праці, з великим піднесенням та ентузіазмом піднімали з руїн свій край. В період першої повоєнної п'ятирічки не тільки відбудовано промисловість регіону, а й створено потужну базу для подальшого розвитку економіки завдяки модернізації та реконструкції устаткування.

Список використаних джерел

1. З історії одеської партійної організації : нариси / К. Коваленко та ін. — Одеса : Одеське кн. вид-во, 1962. — 575 с.
2. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства УССР на 1946–1950 гг. — К., 1946. — 47 с.
3. Історія Одеси / колектив авторів. головн. ред. В. Н. Станко. — Одеса : Друк, 2002. — 560 с.
4. Латыш Ю. В. Украина в годы послевоенного восстановления (1944–1953): Учебное пособие для студентов гуманитарных факультетов / Юрий Владимирович Латыш. — К. : Логос, 2011. — 204 с.
5. Лобода М. К. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941–1950) / Марина Лобода ; Ін-т історії України НАН України. — К., 2012. — 206 с.
6. Носиков Ю. В. З історії відбудови народного господарства України в 1943–1945 рр. (За матеріалами Миколаївської, Запорізької та Херсонської областей) // Український історичний журнал. — 1971. — № 7. — С. 16.
7. Одесса: Очерк истории города-героя. — Одесса : Обл. изд-во, 1957. — 318с.
8. Очерки истории Херсонской областной партийной организации. — Симферополь : Таврия, 1981. — 280 с.
9. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. — Кн. 1, ч. 1–2 / відп. ред. В. М. Даниленко. — К. : Інститут історії України НАН України, 2010. — 351 с.
10. Шитюк М. М. Із руїн і згаищ (1944–1954 роки) / М. М. Шитюк, К. Є. Горбуров // Миколаївщина в новітній історії. — Миколаїв, 2007. — С. 147–161.
11. Шкварець В. П., Горбуров Є. Г., Горбуров К. Є., Повоєнна та сучасна Миколаївщина : монографічне історико-краєзнавче дослідження / В. П. Шкварець, Є. Г. Горбуров, К. Є. Горбуров // Миколаїв : Шамрай, — 2008. — 300 с.

КИСЛИНСКАЯ С. А.
Г. Николаев

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЮГА УКРАИНЫ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ ПОСЛЕВОЕННОЙ ПЯТИЛЕТКИ

В статье автор анализирует состояние промышленности Юга Украины в один из самых тяжелых периодов в истории страны – после освобождения территории от немецко-фашистских захватчиков, так же раскрывает особенности процесса восстановления промышленности региона во время первой послевоенной пятилетки.

Ключевые слова: восстановление, промышленность, Юг Украины, реэвакуация, пятилетка.

KYSLYNSKA S. A.
Mukolaiv

RECONSTRUCTION OF INDUSTRY IN SOUTHERN UKRAINE IN THE PERIOD OF THE FIRST AFTER-WAR FIVE-YEAR PLAN

In the article the author analyses the state of industry in the south of Ukraine in one of the most severe periods in the history of the country – after the redemption of the territory from the Nazi and reveals the peculiarities of the process of restoring the industry of the region during the first after-war five-year plan. The author considers that the relevance of the research is determined by the fact that this subject is not covered objectively enough as the Soviet historians' opinions were influenced by the totalitarian regime and are based on the obsolete methodological base. The author concludes that in the period of the first five-year plan the powerful base for further development of economics was created owing to modernization and reconstruction of heavy industry.

Key words: recovery, industry, the South of Ukraine, reevacuation, Five-Year Plan.

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2014